

ЮВІЛЕЇ

Г.В.Боряк (Київ), І.Б.Матяш (Київ)

ДО 75-РІЧЧЯ ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА Р.Я.ПИРОГА

Руслан Якович Пиріг як науковець викликає повагу продуктивністю, знанням історичних джерел і наполегливістю в пошуках істини, а як людина – толерантністю, мудрістю й любов'ю до навколишнього світу та його мешканців. У свій ювілей залишається взірцем для молоді як із точки зору життєвого оптимізму, так і з огляду на наукові плани та послідовність їх утілення. Ключовим визначенням його позиції в українській і світовій науці можна вважати двоєдину сутність – це історик та архівіст найвищої проби, а головною особливістю діяльності на високих державних посадах – уміння чесно робити свою справу, відсутність «картинної» амбітності й повага до людей.

Нині, із відстані у три чверті віку земного буття Р.Я.Пирога, рельєфно бачиться, що його шлях до професійної діяльності історика й архівіста не був простим. Очевидно, далися взнаки драматичні перипетії воєнної доби, на яку прийшлася його поява на світ і дитинство. Народився він 16 червня 1941 р. у Львові, де працювали батьки. Уже на другий день війни не стало старшої сестри Людмили. У 1943 р. під Ленінградом загинув батько. Дитинство пройшло на Полтавщині. У виборі школярем-медалістом професії визначальною стала мамина «профорієнтація» на лікарську справу. Навчання в медучилищі, робота сільським фельдшером, служба в армії зайняли сім років. Це була важлива життєва школа для юнака.

У 1965 р. Р.Я.Пиріг став студентом історичного факультету Харківського державного університету. Саме під час практики у Центральному державному архіві Жовтневої революції і соціалістичного будівництва (ЦДАЖР), який тоді знаходився у Харкові, розпочалося його знайомство з архівами. Навряд чи один із найкращих студентів істфаку думав, що згодом вони стануть невід'ємною частиною його життя. Однак засвоєні з допомогою досвідченого фахівця-архівіста, кандидата історичних наук Є.П.Шаталіної ази архівної науки запам'яталися йому на все життя.

Практичне опанування методів роботи з архівною інформацією відбувалося під час навчання в аспірантурі. Майбутньому завідувачеві архіву ЦК КПУ довелося за своїти специфіку діяльності Центрального партійного архіву ІМЛ при ЦК КПРС, Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК КПУ, обласних партархівів.

Доступ до інформації мав декілька рядів бар'єрів: необхідно було отримати відповідну форму допуску, дозвіл секретаря обкому партії, мати прошитий та опечатаний зошит із пронумерованими сторінками. Крім того, описи фондів рясніли штампами на кшталт «У читзал не видавати», витяги з документів «перлюстрували» працівники архіву, а сам зошит із витягами нерідко пересилали до 1-го (спеціального) відділу університету, де дослідник мав працювати з власними записами. Очевидно, це був важливий досвід. Про особливості паралельного функціонування двох архівних фондів – Архівного фонду КПРС і Державного архівного фонду СРСР – він згодом неодноразово писатиме у своїх архівознавчих публікаціях та в підручнику «Архівознавство».

На початку 1980-х рр. доля знову наблизилася Р.Я.Пирога до архівів. Як консультант сектору суспільних наук ЦК КПУ він опікувався діяльністю Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР і долучився до реформування системи архівних установ в умовах «перебудови», зокрема проблеми розширення доступу до партійних архівів, а з червня 1989 р. – йому довелося втілювати цю ідею у життя на посаді заступника директора Інституту історії партії при ЦК КПУ – завідувача партійного архіву.

Сталося так, що Р.Я.Пирогові одному з перших довелося звернутися до табуваної за радянського часу теми – дослідження історії голоду 1932–1933 рр. в Україні. Колектив сектору партійного архіву, очолюваного ним, проводив виявлення та копіювання засекречених документів про голод, у тому числі й у ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС. Уперше зібрані, ці матеріали подавали страхітливую картину масової смертності, вражаючого людську уяву канібалізму. Копії їх отримав кожен із членів політбюро ЦК КПУ. Роботі архівістів сприяла ухвалена 26 січня 1990 р. постанова політбюро «Про голод 1932–1933 рр. на Україні та публікацію пов'язаних з ним архівних матеріалів». Уперше вищий керівний орган КПУ визнав голод початку 1930-х рр. «справжньою трагедією народу, наслідком злочинного курсу Сталіна та його найближчого оточення (Молотов, Каганович) щодо селянства», засудив безпринципну політику тодішнього керівництва республіки (Косіор, Чубар) у проведенні хлібозаготівель. Інституту історії партії й «Політвидаву України» доручалося видати збірник наукових статей та архівних документів про голод.

У 1990 р. впорядкований Р.Я.Пирогом і колегами збірник статей та документів побачив світ («Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів»). Це був справжній прорив у царині джерелознавчого забезпечення досліджень складної і дражливої теми. Одним із перших долучившись до вивчення історії Голодомору Р.Я.Пиріг продовжив активно досліджувати джерелознавчі аспекти цієї проблеми після проголошення державної незалежності України. Разом із В.Маняком, Л.Коваленко, В.Марочком, Д.Калеником він став одним із фундаторів Асоціації дослідників голодоморів.

У незалежній Україні логічним було призупинення, а потім і заборона діяльності КПУ, у зв'язку з чим гостро постало питання збереженості документів поточного діловодства та архівів партії. Динамічний розвиток політичної ситуації вимагав негайних дій. Разом із начальником Головархіву Б.В.Іваненком 25 серпня 1991 р. склали проект постанови Президії Верховної Ради України про передачу компартійних документів до державної архівної служби. Уже наступного дня відповідну постанову було опубліковано.

Незабаром колишній партархів реорганізували у Центральний державний архів громадських об'єднань України, а його директором призначили Р.Я.Пирога. Він також став членом колегії Головархіву й очолив раду директорів центральних держархівів.

До буденної копіткої роботи з приймання на державне зберігання документів поточно-го діловодства ЦК КПУ та їх науково-технічного опрацювання на початку 1990-х рр. додалося приймання документів колишнього КДБ УРСР – архівно-слідчих справ, приведення їх до стандартів державної архівної системи. Оскільки ця категорія матеріалів стала підґрунтям великої роботи з реабілітації жертв політичних репресій, у ЦДАГО України було створено першу в нашій країні інформаційно-довідкову систему справ репресованих. Фахівці розпочали вивчення джерелознавчих аспектів інформаційного потенціалу архівно-слідчих справ. На базі архіву відбулася науково-практична конференція, присвячена цій проблемі.

У середині 1990-х рр. співробітники ЦДАГО України проводили активну роботу з оприлюднення інформації раніше «закритих» документів. Зокрема Р.Я.Пиріг опублікував листи М.С.Грушевського, В.К.Винниченка, М.С.Хрущова, В.С.Стуса, документи про Чорнобильську трагедію, політичні репресії тощо. Його особисті дослідницькі інтереси як історика сконцентрувалися у цей час на вивченні життя й діяльності М.С.Грушевського, останньому десятиліттю життя якого було присвячено докторську дисертацію Р.Я.Пирога («Життя і діяльність М.С.Грушевського у контексті ідеологічної боротьби в Україні (1920–1930-ті рр.)», 1994 р.).

Р.Я.Пиріг брав активну участь у розробленні українського архівного закону у складі робочої групи (Б.Іваненко, К.Новохатський, Г.Портнов, І.Усенко), яка й підготувала законопроект «Про Національний архівний фонд і архівні установи». Верховна Рада України ухвалила його 24 грудня 1993 р. Цей правовий акт мав історичне значення для архівного будівництва, а дата прийняття закону завдяки зусиллям Р.Я.Пирога з 1998 р. відзначається як професійне свято архівістів – День працівників архівних установ. Водночас Р.Я.Пиріг працював як науковець у сфері архівознавства. Із доповідями, присвяченими аналізу тогочасних тенденцій архівного будівництва, інтеграції документів компартії до державної архівної системи він виступав на міжнародних конференціях у Тель-Авіві, Варшаві, Будапешті та ін.

У березні 1998 р. президентським указом Р.Я.Пиріг був призначений начальником Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України. За словами тодішнього віце-прем'єр-міністра з гуманітарних питань академіка В.А.Смолія, ця кандидатура мала суттєві переваги – майже десятирічний стаж керівництва архівною установою, авторитет науковця (доктор наук, професор), обізнаність із державною архівною системою. Сам Руслан Якович згадував, що на новій посаді зіткнувся з безліччю нерозв'язаних проблем, насамперед фінансового, матеріально-технічного характеру. Зокрема довелося «добувати» кошти, щоб підключити опалення та демонтувати великий димар аварійної котельні, ліквідувати заборгованість із зарплати й ще маса господарських справ. «Ходіння по муках» до Міністерства фінансів і Державного казначейства назавжди закарбувалися в його пам'яті...

Попри дефіцит бюджетного фінансування, апарат Головархіву на чолі з Р.Я.Пирогом активно працював над виробленням і реалізацією державної політики в галузі архівної справи та діловодства. Подальшого поглиблення набув процес демократизації архівної сфери, розширення доступу до документної інформації, насамперед матеріалів КПУ та КДБ УРСР, які надійшли на державне зберігання. Це сприяло ліквідації сформованих радянською системою бар'єрів доступу до архівної інформації, створювало сприятливі умови для дослідницької роботи, вивчення «закритих» сторінок минулого, відтворення історичної пам'яті українського народу.

Напруженою була праця Держкомархіву, співробітників галузевого наукового інституту зі створення нормативно-правової та методичної бази реформування архівної справи, забезпечення прав держави і громадян щодо ретроспективної інформації. Водночас велася розробка таких фундаментальних актів, як «Основні правила роботи державних архівів», удосконалювалися «Переліки типових документів, що створюються в діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, інших установ організацій і підприємств», типові положення про архівні установи різних рівнів тощо.

Очолованому Р.Я.Пирогом апарату Головархіву доводилося шукати відповіді на виклики тогочасних процесів трансформації суспільства. Зокрема як реакція на появу приватного сектору документотворення й документообігу було розпочато створення трудових архівів – спеціалізованих сховищ при органах місцевого самоуправління. Вони повинні були опікуватися прийняттям на зберігання документів ліквідованих підприємств, організацій, установ, які не мали правонаступників. Велику роботу провів апарат Головархіву – Держкомархіву та місцевих архівів зі забезпечення збереженості документів колишніх колгоспів і радгоспів. Держкомархів також уживав заходів для вдосконалення приймання й забезпечення збереженості документації по виборах народних депутатів України, депутатів місцевих рад, сільських, селищних і міських голів.

Державні архіви також виконали величезний обсяг робіт, пов'язаних із соціальним захистом жертв нацистських переслідувань. Станом на середину 2002 р. до установ системи Держкомархіву звернулися понад 1 млн 180 тис. громадян України та інших країн, колишніх примусових працівників нацистської Німеччини. Їм було надано 836,5 тис. позитивних висновків, що забезпечило право на відповідні компенсаційні виплати. Хоч, зрозуміло, негативні відповіді вимагали ще більшої пошукової роботи. Упродовж 1998–2002 рр. Р.Я.Пиріг входив до спостережної ради Українського національного фонду «Взаєморозуміння і примирення» при Кабінеті Міністрів України.

З ініціативи Р.Я.Пирого у ході адміністративної реформи 1999 р. центральний орган виконавчої влади у сфері архівів та діловодства отримав вищий статус – Державного комітету архівів. 10 січня 2000 р. Р.Я.Пиріг став його головою. Під керівництвом фахівця енергійна робота команди досвідчених архівістів і відомих дослідників дала суттєвий імпульс у справі інформатизації галузі, розвитку наукових студій з архівознавства й документознавства, удосконаленні архівного законодавства, розширенні міжнародного співробітництва. Пріоритетним напрямом архівної галузі стала інформатизація установ. Початок системної роботи у цій сфері було покладено створенням центру інформаційних технологій і запуском офіційного веб-сайту Держкомархіву. Розпочалося створення електронної версії центрального фондового каталогу, який мав інтегрувати окремі сегменти фондових каталогів архівних установ України.

Змін вимагало й архівне законодавство. Р.Я.Пиріг очолив підготовку нової редакції закону «Про Національний архівний фонд і архівні установи». Робоча група архівістів, істориків, правників, виходячи з восьмирічної практики реалізації цього нормативного акта, внесла до законопроекту істотні корективи, що торкалися вдосконалення й розширення функцій архівних установ стосовно зберігання соціально значущих документів недержавної сфери, повноважень архівів щодо управління у сфері діловодства, штрафних санкцій за порушення архівного законодавства, соціального захисту архівних працівників. Нову редакцію профільного закону Верховна Рада України ухвалила у грудні 2001 р. Відтепер працівники центральних державних архівів отримали статус державних службовців.

У полі уваги керівника Держкомархіву перебували питання, пов'язані з діяльністю галузевого науково-дослідного інституту та підготовки кадрів істориків–архівістів. Постійні контакти підтримувалися з профільними кафедрами Київського й Харківського національних університетів, Київського національного університету культури і мистецтв. Р.Я.Піріг брав участь у роботі авторських колективів навчально-методичного комплексу з архівознавства для студентів вищих навчальних закладів: підручника «Архівознавство», навчального посібника «Історія архівної справи в Україні», «Хрестоматії з архівознавства».

На рубежі 1999–2000-х рр. тривав процес інтеграції архівів України до міжнародної архівної спільноти. Було укладено угоди про співробітництво з архівними службами Грузії, Туреччини, Угорщини, а також з Генеалогічним товариством штату Юта (США). Р.Я.Піріг брав участь у заходах, які проводилися під егідою Міжнародної ради архівів, у міжнародних наукових конференціях, Міжнародному конгресі архівів в Іспанії (2000 р.).

У червні 2001 р. Р.Я.Піріг відзначав 60-річний ювілей. Вітання колег і друзів, присвоєння звання заслуженого діяча науки і техніки України спонукали до роздумів про зміну діяльнісних пріоритетів. Пригадується, як у зв'язку з отриманням державної нагороди Руслан Якович жартував: «Звання “заслуженого” натякає на відпочинок, а “діяча науки” – вказує куди слід прямувати».

Через деякий час Р.Я.Піріг прийняв нелегке, але усвідомлене рішення – залишити державну службу. Із відповідною заявою він звернувся до глави держави. Водночас у листі до колег-архівістів наголошував: «Для керівника надзвичайно важливо піти вчасно. Тому думаю, що цей крок ви оціните як вчинок. Свої подальші плани пов'язую з науково-педагогічною роботою. Буду радий, якщо мій досвід та інтелект ще прислужиться архівній справі».

Від липня 2002 р. розпочався новий, академічний, етап діяльності Р.Я.Пірога-історика. Він перейшов на роботу до Інституту історії України НАНУ, викладав архівознавство в київських університетах, співпрацював із редколегіями історичних та архівознавчих часописів. Його дослідницькі інтереси зосередилися на проблемах історії Української революції 1917–1921 рр., зокрема періоду гетьманату, чому він присвятив декілька монографій («Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією», 2008 р.; «Українська гетьманська держава 1918 року: Історичні нариси», 2011 р.; «Діяльність урядів Павла Скоропадського: персональний вимір», 2016 р.).

Р.Я.Піріг – член авторських колективів таких фундаментальних видань, як «Україна: політична історія XX – початок XXI століття» (2007 р.), «Політична система для України: історичний досвід та виклики сучасності» (2008 р.), «Історія державної служби» (2009 р.), «Історія українського парламентаризму» (2010 р.), «Нариси історії Української революції» (2011 р.), «Ілюстрована історія Києва» (2012 р.), «Національне питання в Україні XX – початок XXI ст.: історичні нариси» (2012 р.), «Історія Криму в запитаннях і відповідях» (2015 р.), «Енциклопедія історії України» (2003–2013 рр.).

Повернувшись до теми Голодомору напередодні 75-х роковин однієї з найбільших трагедій в історії України, він підготував до друку капітальний том, який заслужено вважається неперевершеним компендіумом базових документальних свідчень про причини, перебіг і наслідки цієї гуманітарної катастрофи («Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали», 2007 р.). Невдовзі побачив світ опрацьований Р.Я.Пірогом англomовний переклад скороченої версії добірки ключових для розуміння

сутності тогочасних подій документів («Holodomor of 1932–33 in Ukraine: Documents and materials», 2008 p.).

Як завідувач відділу, а згодом головний науковий співробітник Інституту історії України НАНУ Р.Я.Пиріг активно веде дослідницьку роботу, організовує наукові конференції, бере участь у діяльності спеціалізованих учених рад і редакційної колегії «Українського історичного журналу». Його продуктивність стимулює молодь до праці, а особливість наукової творчості полягає у ґрунтовному знанні історичних джерел. Фахівець приділяє постійну увагу підготовці наукових кадрів. Під його керівництвом захищено три докторських і вісім кандидатських дисертацій.

Свій непростий життєвий шлях ювіляр долає пліч-о-пліч із коханою дружиною – відомим істориком та яскравою особистістю професором Олександром Пиріг, з якою він побрався ще під час навчання на історичному факультеті Харківського державного університету. Подружжя пишається синами: дипломатом Яковом і фінансистом Олексієм.

Плідну працю та професіоналізм Р.Я.Пирога гідно оцінено державними нагородами й відзнаками – заслужений діяч науки і техніки України (2001 р.), орден «За заслуги» III ст. (2007 р.), почесні грамоти Кабінету Міністрів (2001 р.) та Верховної Ради (2011 р.) України, президентські й урядові подяки (2002 р.), відмінник освіти України (2001 р.), лауреат премії ім. В.Веретенникова (2000 р.), почесний архівіст України (2010 р.) та ін.

Вітаючи Руслана Яковича Пирога з 75-літтям, колектив Інституту історії України НАНУ та редакційна колегія «Українського історичного журналу» щиро зичать вельмишановному ювілярові міцного здоров'я, реалізації нових творчих планів, добробуту й оптимізму!